СПІЛЬНИЙ ЛЕКСИЧНИЙ ФОНД УКРАЇНСЬКОЇ І ТУРКМЕНСЬКОЇ МОВ

Хлистун І.В., канд. філол. наук, доцент кафедри практичного мовознавства
Октамова Юлдуз, студентка III курсу факультету іноземних мов

У статті аналізується лексика, спільна для української і туркменської мов, зокрема інтернаціоналізми, запозичені обома мовами; слов'янізми, наявні в українській мові як питома лексика і є запозиченнями в туркменській мові; та запозичення з тюркських мов в українській мові, що є питомими для туркменської.

Ключові слова: лексика, запозичення, інтернаціоналізм, тюркізм, слов'янізм.

The common vocabulary of the Ukrainian and Turkmen languages is analyzed in the article, in particular internationalisms borrowed in both languages, slavisms introduced in the Ukrainian language as a specific vocabulary and are borrowings in the Turkmen language and borrowings from Turkic languages in Ukrainian which are specific for the Turkmen language.

Key words: vocabulary, borrowing, internationalism, turkism, slavism.

Мова збагачується не лише завдяки розвиткові багатозначності слів і постійному творенню нових лексем, а й за рахунок запозичень. Запозичення полягає в засвоєнні слів однієї мови іншою. Залежно того, якими шляхами запозичуються слова, запозичення бувають прямі — з мови в мову та опосередковані — через інші мови. За способом запозичення слова, запозичення бувають усні та книжні. Перші краще пристосовані до законів мови, ніж книжні. За ступенем адаптації розрізняють: засвоєння — слова, що вже повністю фонетично й граматично пристосувалися до української мови; власне запозичення — слова, у яких процес фонетичного й граматичного пристосування ще не

завершився; кальки — поморфемні переклади слів; наприклад, українське ***свідомість*** — це переклад морфем латинського ***con-scientia***, де ***con-*** за значенням дорівнює українському префіксові ***з-***, а ***scientia*** означає «знання, відомість»; словотвірні запозичення — використання іншомовних морфем; наприклад, грецький елемент теле- «далеко» увійшов до таких українських слів, як ***телебачення, телезв'язок, телепередача, телеприймач, телеустановка, телеуправління***; варваризми — слова з особливо виразними ознаками іншомовності, наприклад: олрайт, о'кей — з англійської; мерсі, тет-а-тет — із французької; екзотизми — слова для позначення екзотичних, незвичайних реалій, для яких у мові немає назв: ***кімоно, чалма, сакля, аул, меджліс, хурал***.

Мовні контакти розпочалася ще на зорі людської цивілізації й не припиняються впродовж людської історії. Будь-який народ, контактуючи із сусідами, встановлює з ними різноманітні взаємозв'язки у всіх сферах життя. Саме тому всі мови світу мають у словниковому складі запозичені слова. Проблема мовних контактів і запозичень завжди привертала увагу дослідників. Досліджувалися загальні теоретичні питання запозичень, шляхи запозичення мовних елементів, лексичні запозичення з окремих мов-джерел тощо.

Що ж стосується питання вивчення спільного словникого складу неспоріднених мов, таких, як українська і туркменська, то це питання досі не вивчалося. Тому **метою** нашої статті є дослідити спільний лексичний фонд цих мов, визначити його склад.

Украї́нська мова — мова корінного населення України, а також українців, що проживають за її межами. Українська мова входить до доугого десятка найпоширеніших мов світу, нею розмовляє близько 45 млн. людей. Належить до східної групи слов’янських мов, що входять до індоєвропейської мовної сім’ї [5].

Туркме́нська мо́ва належить до огузької групи тюркської сім'ї мов. Поширена у Туркменістані, частково в Узбекистані, Таджикистані, Казахстані, Ставропольскому краї РФ, Ірані, Іраку, Афганістані та Туреччині. Туркменська мова сформувалася на базі племінних мов огузів, але протягом свого розвитку набула деяких рис, характерних для тюркських мов кипчацької групи [3, с.89].

Літературна мова була кодифікована на початку радянської доби на основі текинського діалекту. До 1928 року туркменська мова користувалася арабським алфавітом, потім було здійснено перехід на латинку. З 1940 року для запису туркменської мови використовувався алфавіт на основі кирилиці, а зі здобуттям незалежності на початку 90-х років було знову зроблено перехід на латинку.

Проаналізувавши лексичний фонд української і туркменської мов, ми виділили три групи лексики, які є для них спільними.

І. Інтернаціоналізми, що ввійшли в українську і туркменську мови з інших, здебільшого європейських мов. Становлять найбільшу за чисельністю групу.

Це велика кількість слів, що належать до загальновживаної лексики, напр.: туркм. ***woleýbol*** — укр. ***волейбол,*** туркм. ***wokzal*** — укр. ***вокзал,*** туркм. ***gimnaziýa*** — укр. ***гімназія,*** туркм. ***traktor*** — укр. ***трактор,*** туркм. ***tramwaý*** — укр. ***трамвай,*** туркм. ***turist*** укр. ***турист,*** туркм. ***uniwersitet*** — укр. ***університет,*** туркм. ***wals*** — укр. ***вальс,*** туркм. ***wanilin*** — укр. ***ванілін,*** туркм. ***wermişel*** — укр. вермішель, туркм. ***wanna*** — укр. ***ванна,*** туркм. ***palto*** — укр. ***пальто*** та ін. До цієї групи ми віднесли і туркменське слово **adam** (людина), яке в українській мові успадкувалося з давньоєврейської як біблійний антропонім – ім'я першої людини.

Та значно більшу частину інтернаціоналізмів, спільних для української і туркменської мови, становить спеціальна, термінологічна лексика, напр.: туркм. ***balans*** — укр. ***баланс,*** туркм. ***kandidat*** — укр.

кандидат, туркм. ***demokratiýa*** — укр. ***демократія,*** туркм. ***spesifika*** — укр. ***специфіка,*** туркм. ***lingwistika*** — укр. ***лінгвістика,*** туркм. ***himiýa*** — укр. ***хімія*** тощо.

Як приклад, наведемо інтернаціоналізми на літеру **G (Г)**, наявні в туркменській і в українській мовах: туркм. ***gastrit*** — укр. ***гастрит,*** укр. ***geologiýa*** — укр. ***геологія,*** туркм. ***geodeziýa*** — укр. ***геодезія,*** туркм. ***geografiýa*** — укр. ***географія,*** туркм. ***geograf*** — укр. ***географ,*** туркм. ***geometriýa*** — укр. ***геометрія,*** туркм. ***geohimiýa*** — укр. ***геохімія,*** туркм. ***gigiýena*** — укр. ***гігієна,*** туркм. ***gidra*** — укр. ***гідра,*** туркм. ***gidrodinamika*** — укр. ***гідродинаміка,*** туркм. ***gibrid*** — укр. ***гібрид,*** туркм. ***gidrologiýa*** — укр. ***гідрологія,*** туркм. ***gidromeliorasiýa*** — укр. ***гідромеліорація,*** туркм. ***gidrometeorologiýa*** — укр. ***гідрометеорологія,*** туркм. ***gidrotehnika*** — укр. ***гідротехніка,*** туркм. ***gidroturbina*** — укр. ***гідротурбіна*** туркм. ***gimnast*** — укр. ***гімнаст,*** туркм. ***gipertoniýa*** — укр. ***гіпертонія,*** туркм. ***gipotenuza*** — укр. ***гіпотенуза,*** туркм. ***gips*** — укр. ***гіпс,*** туркм. ***gistologiýa*** — укр. ***гістологія,*** туркм. ***gorizontal*** — укр. ***горизонталь,*** туркм. ***grammofon*** — укр. ***грамофон,*** туркм. ***grip*** — укр. ***грип,*** туркм. ***grifel*** — укр. ***грифель,*** туркм. ***grossmeýster*** — укр. ***гросмейстер,*** туркм. ***grafologiýa*** — укр. ***графологія,*** туркм. ***gumanizm*** — укр. ***гуманізм***.

II. Тюркізми, запозичені українською мовою з найдавніших часів, з одного боку, і успадковані туркменською мовою, з іншого.

В енциклопедії «Українська мова» про українсько-тюркські мовні контакти зазначається, що вони «сягають часів ранньої східнослов'янської доби, коли степи Північного Причорномор'я контролювалися тюркомовними кочовими племінними об'єднаннями гунів (4 — 5 ст.), аварів-обрів (6 ст.), булгарів (6 — 7 ст.) та хозарів (7 — 10 ст.), яких витіснили печеніги (9 — 11 ст.), що, в свою чергу, поступилися кипчакам-куманам-половцям (11 — 13 ст.), а останні — кримським татарам та ногайцям Золотої Орди. Діалектно неоднорідні

мови гунів, аварів, булгарів та хозарів, що разом із сучасною чуваською мовою становлять булгарську групу тюрк, мов, значного впливу на укр. тер. діалекти доби Київ. Русі, очевидно, не мали. Проте сліди цих контактів спостерігаються не тільки у вітчизняних писемних пам'ятках, а й у сучасній українській мові: ***ватаг, хазяїн, ковер, харалуг, харалужний, корогва , лоша, сагайдак/ сайдак, колчан, р. Сутень, буланий, карий*** тощо. Певний вплив на укр. діалекти старокиївської доби мали печенізька та половецька мови. <…> З розвитком козацтва й чумацтва тюрк, вплив на лексику укр. мови ще більше зростає. Запозичення стосуються передусім козацького й чумацького побуту: ***козак, чумак, товариш, отаман, осавул, джура, кіш, кочувати, бунчук, шаровари, штани, очкур, гашник, калита, кисет, тютюн, люлька, башлик, тарань, чабак, шатро*** тощо. Завдяки різнобічним взаєминам засвоюються господарські назви, назви рослин, тварин, інструментів, товарів та ін.: ***саман, отара, ґирлиґа, гарба, кишмиш, гарбуз, аїр, бузівок, барабан, кармазин, басма, тасьма, сап'ян, атлас, парча, куманець, терлик, килим, копил, буран***. <…> Безпосередньо запозичуються і тюркські слова, що відображають суспільне життя Туреччини, татар Криму, інших тюркських етнічних осередків: ***хан, султан, візир, диван, чалма, калим, мечеть, намаз, ясир*** тощо [1]».

У сучасній українській мові можемо виділити дві групи тюркізмів, які спостерігаємо і в туркменській мові:

1. Давнозапозичені слова, засвоєні українською мовою, що сприймаються як питомі українські. Сюди ми відносимо такі лексеми: укр. ***хазяїн*** — туркм. ***hojaÿyn,*** укр. ***козак*** — туркм***. kazak,*** укр. ***богатир*** — туркм. ***batyr***, укр. ***лелека*** — туркм. ***leglek***, укр. ***борсук*** — туркм. ***torsuk***, укр. ***вівця, овечка*** — туркм. ***öweç*** (2-річна вівця), укр. ***башлик*** — туркм. ***başlyk***, укр. ***осавул*** — туркм. ***ýasawul***, укр. ***туман*** — туркм. ***duman***, укр. ***майдан*** — туркм.

meýdan, укр. ***базар*** — туркм. ***bazar***, укр. ***сарай*** — туркм. ***saraý*** (*розм*. скотний двір), укр. ***диван*** — туркм. ***diwan***, укр. ***яр*** — туркм. ***jar***, укр. ***халат*** — туркм. ***halat***.

Також у цій групі є слова, які видозмінилися або значення яких переосмислилися у процесі засвоєння українською мовою: укр. ***башка*** (*розм*.) — туркм. ***baş*** (маківка голови), укр. ***балик*** (просолена чи пров'ялена риба) — туркм. ***balyk*** (риба), укр. ***гарбуз*** — туркм. ***garpyz*** (кавун), укр. ***кавун*** — туркм. ***gawun*** (диня).

2. Екзотизми, що позначають не властиві українській культурі або природним умовам України поняття і вживаються лише у контексті азійської чи ісламської культури. Це такі групи:
   1) назви понять і явищ, пов'язаних із мусульманством: укр. ***мулла*** — туркм. ***molla***, укр. ***мінарет*** — туркм. ***minara***, укр. ***намаз*** — туркм. ***namaz***, укр. ***Рамазан*** — туркм. ***Remezan***, укр. ***Новруз*** — туркм. ***Nowruz*** тощо;
   2) назви побутових понять: укр. ***плов*** — туркм. ***palaw***, укр. ***чорба*** — туркм. ***çorba***, укр. ***чурек*** — туркм. ***çörek***, укр. ***хамам*** — туркм. ***Hammam,*** укр. ***арик*** — туркм. ***aryk***;
   3) назви тварин: укр. ***шакал*** — туркм. ***şagal***;
   4) назви осіб за соціальним станом: укр. ***хан*** — туркм. ***han***.

III. Слов'янізми, запозичені в туркменську мову з російської мови. Ця група лексики засвоїлася переважно в часи перебування туркменських земель під владою Росії, а пізніше – у складі СРСР. Такого типу слов'янізми вживалися у туркменській мові у великій кількості в радянські часи, пізніше ж, після здобуття Туркменістаном незалежності, значна частина їх була замінена питомою лексикою.

Та все ж у туркменській мові залишилися слов'янізми, що є в ній екзотизмами або назвами реалій, які не мають відповідників у

туркменській мові. Серед таких слов'янізмів, що належать і до лексики української мови, ми виділили такі групи:

1) назви осіб*:* туркм. ***desýatnik*** — укр. ***десятник,*** туркм. ***nemes*** — укр. ***німець***;

2) назви рослин*:* туркм. ***smorodina*** — укр. ***смородина,*** туркм. ***mah*** — укр. ***мох,*** туркм. ***sosna*** — укр. ***сосна,*** туркм. ***werba*** — укр. ***верба,*** укр. ***kalina*** — укр. ***калина;***

3) назви приладів, машин: туркм. ***dwižok*** — укр. ***движок*** (*розм.*)**,** туркм. ***drobilka*** — укр. ***дробилка,*** туркм. ***suşilka*** — укр. ***сушилка***;

4) назви закладів, установ: туркм. ***zawod*** — укр. ***завод,*** туркм. ***pekarnýa*** — укр. ***пекарня,***

5) назви будівель та їх частин: туркм. ***daça*** — укр. ***дача,*** туркм. ***podwal*** — укр. ***підвал,*** туркм. ***podýezd*** — укр. ***під'їзд***;

6) назви речовин, матеріалів і продуктів: туркм. ***belok*** — укр. ***білок,*** туркм. ***kislota*** — укр. ***кислота,*** туркм. ***dranka*** — укр. ***дранка;***

7) назви побутових предметів: туркм. ***stol*** — укр. ***стіл,*** туркм.***spisok*** — укр. *список,* туркм. ***budilnik*** — укр. ***будильник,*** туркм. ***sani*** — укр. ***сани.***

IV. Службові слова і вигуки, звучання і значення яких збігається в обох мовах, що можна пояснити універсальним характером таких слів. Ця група слів є найменшою серед досліджуваної. До цієї групи належать слова: туркм. ***a*** (1. Протиставний сполучник; 2. Вигук, що виражає здивування, здогадку, злорадство) — укр. ***а;*** туркм. ***aý*** (вигук, що виражає докір, жаль) — укр. ***ай***; туркм. ***o*** (вигук, що виражає здивування, радість, захоплення) — укр. ***о***.

Отже, на основі нашого дослідження можемо сказати, що найбільшу частину лексем, спільних для словника української і туркменської мов, становлять інтернаціоналізми, запозичені з європейських мов та неєвропейських мов; дещо меншу частку становлять тюркізми, запозичені і засвоєні українською мовою від

найдавніших часів та успадковані туркменською мовою, та слов'янізми, наявні в українській мові як питомі і запозичені туркменською мовою з російської; найменшу групу складають службові слова і вигуки, що збігаються у двох мовах.

Список використаних джерел

1. Гаркавець О. М. Тюркізми / О. М. Гаркавець // Українська мова: Енциклопедія. К., 2004. С. 694 – 695.
2. Данилюк Н. М. До питання дослідження орієнтальної лексики в українській мові / Н.М. Данилюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского . Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 1. С. 200 – 208.
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. / М.П. Кочерган. К.: Видавничий центр "Академія", 2001. 368 с.
4. Навчальний українсько-російсько-туркменський словник для іноземних студентів усіх напрямів підготовки всіх форм навчання / укл. О. С. Черемська, Г. Г. Гайдамака. Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. 112 с.
5. Русанівський В. М. Українська мова / В.М. Русанівський // Українська мова: Енциклопедія. К., 2004. С. 716.
6. Туркменско-русский словарь / Под общ ред. Н. А. Баскакова, Б. А. Каррыева, М. Я. Хамзаева. М.: Советская Энциклопедия, 1968. 832 с.